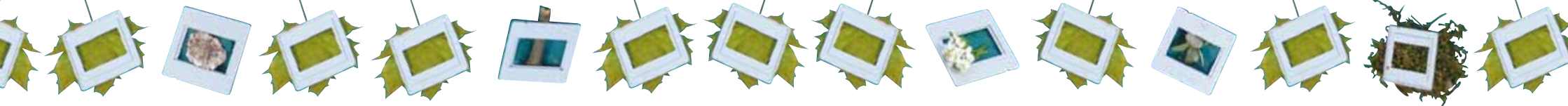

RAKKAALLA LAPSELLA ON MONTA NIMEÄ

**YMPÄRISTÖKASVATUKSEN
KÄSITTEIDEN
MÄÄRITELMÄLUONNOS**

ESIPUHE

PÄÄKAUPUNKISEUDUN KIERRÄTYSKESKUS OY 2008

Toimittanut: Tarja Heinonen ja Annukka Luomi

Ulkoasu ja taitto: Satu Havukainen

Kannen kuva: Jarkko Heinonen

ISBN 978-952-223-244-1

Hankkeen virallinen raportti löytyy osoitteesta
www.kierratyskeskus.fi,
kohdasta hankkeet

YK:n ympäristökongressissa Tbilisissä vuonna 1977 hyväksyttiin seuraavat ympäristökasvatuksen tavoitteet:

-Kasvattaa selvään tietoisuuteen ja huoleen taloudellisten, sosiaalisten, poliittisten ja ekologisten tekijöiden riippuvuudesta toisistaan kaupunki- ja maalaisympäristössä.

-Mahdollistaa jokaiselle ihmiselle sellaisten tietojen, arvojen, asenteiden, sitoutumisen ja taitojen saaminen, joita tarvitaan ympäristön suojeluun ja parantamiseen.

-Luoda yksilöille, ryhmille ja koko yhteiskunnalle uusia ympäristöön liittyviä toimintamalleja. (Suomennos: Wolff, 2004)

Vaikka Tbilisin kongressista on kulunut nyt yli 30 vuotta, ovat tavoitteet edelleen ajankohtaiset. Ympäristökasvatukseen liittyvä toiminta on kuitenkin muuttunut ja laajentunut koskemaan yhä useampia toimijoita ja yhteiskunnallisia kysymyksiä. Myös tarkastelunäkökulmat ja käytettävät käsitteet ovat monipuolistuneet. Päämäärä on kuitenkin edelleen yhteinen ja käsitteiden ja toteutustapojen monimuotoisuus vain korostaa yhteistyön tarpeellisuutta.

Toimijoiden monipuolisuus on rikkaus, mutta se luo myös haasteita. Eri toimijat käyttävät eri tavoin kestävään kehitykseen liittyviä käsitteitä. Erilaisia käsitteitä käytettäessä väärinymmärrysten, sekaannusten ja virhetulkintojen vaara kasvaa. On ilmennyt tarve määritellä ympäristökasvatukseen liittyviä termejä.

Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy sai ympäristöministeriöltä rahoitusta hankkeeseen, jonka tavoitteena on ollut:

-koota yhteen keskeisimmät ja yleisimmin käytetyt käsitteet

-tuottaa luonnosehdotus käsitteiden (sisällön) yhteiseksi määrittelyksi.

Hankkeen tuloksena on luonnos määritelmäksi yhteensä 50:lle keskeisimmäksi havaitulle ympäristökasvatukseen liittyvälle käsitteelle. Käsitteet jaettiin seuraaviin luokkiin: ympäristökasvatus, kestävä kehityksen kasvatus ja niiden toimintamuodot; yleistason käsitteet; tavoitteet; toimijat; ja työkalut. Suurimmat haasteet liittyivät yhteisymmärryksen saamiseen käsitteparista ympäristökasvatus ja kestävä kehityksen kasvatus. Näkemykset käsitteiden kasvatus, koulutus, opetus ja neuvonta, sisällöistä erosivat myös huomattavasti.

Luonnosehdotus on tehty suomalaisia toimijoita ja suomalaista yhteiskuntaavarten. Hankkeen tarkoituksena on ollut, että luonnosehdotuksen laatiminen toimisi lähtökohtana ja innoittajana jatkuvalla keskustelulle ympäristökasvatukseen liittyvien käsitteiden sisällöistä ja käytöstä.

Hankkeen aikana kävi ilmi, että on olemassa todellinen tarve yhteiselle ymmärrykselle käsitteistä. Yhteisten keskustelutilaisuuksien järjestäminen nähtiin hankkeessa erittäin hyväksi ja tehokkaaksi tavaksi edistää asiaa.

KESKEISILLE KÄSITTEILLE MUODOSTETUT LUONNOSEHDOTUKSET JA NIIDEN TAUSTAT

Käsitteitä ei voi luokitella tiukasti, sillä useat alalla käytetyt käsitteet voivat tarkoittaa sekä toiminnan päämäärää että konkreettista toimintaa. Esimerkiksi ympäristökasvatus voidaan ymmärtää yhtenä tiedollisen ohjauksen keinona tai konkreettisenä toimintana.

Hankkeen aikana on käytetty alla olevan kuvan mukaista jaottelua käsitteille:

Kuva 1. Keskeisten käsitteiden jaottelu kaavakuvana.

Tässä raportissa keskeiset käsitteet on esitetty seuraavassa järjestyksessä:

Ympäristökasvatus, kestävän kehityksen kasvatus ja niiden toimintamuotoja
kestävän kehityksen kasvatus, ympäristökasvatus, kestävän kehityksen koulutus, ympäristökoulutus, ympäristöopetus, ympäristöviestintä, ympäristöneuvonta, ympäristövalistus, luontokasvatus, luonto-opastus, opastusviestintä, tulevaisuuskasvatus, kestävän kulutuksen kasvatus

TAVOITTEITA

aktiivinen kansalaisuus, kansalaisvaikuttaminen, elinikäinen oppiminen, osallistaminen, osallistuminen, osallisuus, voimaantuminen, valtautuminen, kestävä elämäntapa, ympäristöherkkyys, ympäristötietoisuus, ympäristövastuullisuus

YLEISTASON KÄSITTEITÄ

kestävä kehitys, ympäristö, ympäristöpolitiikka, koulutuspolitiikka, tiedollinen ohjaus, informaatio-ohjaus, viestintä, oppiminen, kasvatus, koulutus, opetus, opastus, neuvonta, valistus

TOIMIJOITA

ympäristökasvattaja, luontokoulu, ympäristökoulu, ympäristöpainotteinen oppilaitos, luontokouluopettaja, luontokoulun opettaja, ympäristökouluopettaja, ympäristökoulun opettaja

TYÖKALUJA

ympäristöjärjestelmä, kestävän kehityksen ohjelma, ympäristöohjelma, kestävän kehityksen toimintaohjelma, ympäristötoimintaohjelma, kestävän kehityksen toimintasuunnitelma, ympäristötoimintasuunnitelma, ympäristösertifiointi, ympäristösertifikaatti, Oppilaitosten ympäristösertifiointi (OKKA-sertifiointi), Vihreä lippu

Taulukko 1. Keskeisten käsitteiden esitysjärjestys.

YMPÄRISTÖKASVATUS, KESTÄVÄN KEHITYKSEN KASVATUS JA NIIDEN TOIMINTAMUOTOJA

Kestävän kehityksen kasvatusta, ympäristökasvatusta

Kasvatuksellista toimintaa, joka tukee elinikäistä oppimisprosessia siten, että yksilöiden tai yhteisöjen arvot, tiedot, taidot sekä toimintatavat muuttuvat kestävän kehityksen mukaisiksi.

Selite:

Uusimmissa suomalaisissa kouluissa ohjauksessa kotimaisissa ja kansainvälisissä asiakirjoissa puhutaan pääasiassa kestävän kehityksen kasvatuksesta, joka sisältää kestävän kehityksen eri ulottuvuudet. Monet toimijat käyttävät sen sijaan useammin käsitettä ympäristökasvatusta käsittäen ympäristön yhtä lailla laajalajaisesti. Käsitteitä käytetään myös synonyymeinä.

YK:n ympäristökongressissa Tbilisissä vuonna 1977 hyväksytyt ympäristökasvatuksen tavoitteet ovat yhä ajankohtaiset. Tavoitteena on:

1. Kasvattaa selvää tietoisuutta ja huolen taloudellisten, sosiaalisten, poliittisten ja ekologisten tekijöiden riippuvuudesta toisistaan kaupunki- ja maalaisympäristössä.
2. Mahdollistaa jokaiselle ihmiselle sellaisten tietojen, arvojen, asenteiden, sitoutumisen ja taitojen saamisen, joita tarvitaan ympäristön suojeluun ja parantamiseen.
3. Luoda yksilöille, ryhmille ja koko yhteiskunnalle uusia ympäristöön liittyviä toimintamalleja.”
(Suomennos: Wolff, 2004)

Kestävän kehityksen kasvatusta ja ympäristökasvatusta ovat suomenkielisinä rinnakkaiset käsitteet. Niiden tavoitteet ovat samanlaiset, mutta painotuksissa voi esiintyä eroja. Kestävän kehityksen kasvatusta -käsitteen käyttö tuo selkeämmin esiin kaikki kestävän kehityksen ulottuvuudet (ekologinen, kulttuurinen, sosiaalinen, taloudellinen). Ympäristökasvatusta -käsitettä käytettäessä painotetaan erityisesti kestävän kehityksen

ekologista ulottuvuutta. Asiayhteydestä riippuen toinen käsitteistä voi olla käyttökelpoisempi, mutta kestävän kehityksen kasvatukseksi tai ympäristökasvatukseksi toiminnan tekee päämäärä: kestävän kehityksen edistäminen.

Lähteet ja lisätietoja: 14, 42, 59, 63, 71, 99, 102, 119, 121, 122, 127, 140, 145, 146, 151, 152.

Kestävän kehityksen koulutus, ympäristökoulutus

Kestävään kehitykseen liittyviä tietoja ja taitoja tarjoavaa koulutusta, joka pyrkii kestävän kehityksen edistämiseen.

Selite:

Kestävän kehityksen koulutusta ja ympäristökoulutusta tarjotaan ammatillisena, korkea-asteen ja aikuiskoulutuksena, tietyn alan erikois-, täydennys- ja jatkokoulutuksena sekä viranomaisten ja kolmannen sektorin järjestämänä.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 119, 147

Ympäristöopetus

Opetusta, jonka tarkoituksena on lisätä oppijan tietoja ympäristöstä ja kestävästä kehityksestä sekä edistää ympäristötietoisuutta ja siten kestävä elämäntapaa.

Selite:

Ympäristöopetus -käsitettä käytetään pääasiassa opetussuunnitelmien kautta ohjatussa koulujärjestelmässä, jossa yksilön oppimiselle on asetettu tavoitteita, ja jossa opetussisällöt ovat tarkoin määritellyjä. Rinnalla voitaisiin käyttää myös käsitettä kestävä kehityksen opetus.

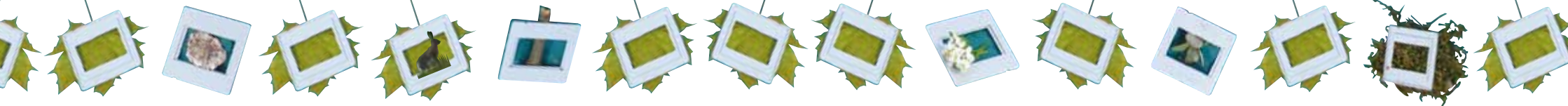
Ympäristöviestintä

Yritysten ja yhteisöjen toiminnan ympäristönäkökohtiin liittyvää viestintää tai viestinnän keinoja käyttävää ympäristötiedon levittämistä ja jakamista.

Lähteet ja lisätietoja: 160, 200

Ympäristöneuvonta

Oppijan tarpeesta lähtevää, henkilökohtaista ja vuorovaikutteista ympäristöön ja kestävään kehitykseen liittyvien tietojen ja taitojen omaksumista edistävää tiedon levittämistä.

Ympäristövalistus

Yhteisön tarpeesta lähtevää, ihmisjoukoille suunnattua ja yksisuuntaista ympäristöön ja kestävään kehitykseen liittyvien mielipiteiden ja toimintatapojen muuttamiseen tähtäävää tiedon levittämistä.

Lähteet ja lisätietoja: 59, 199

Luontokasvatus

Elämyksellistä ja kokemuksellista, erityisesti ympäristöherkkyyttä ja yksilön luontosuhdetta tukevaa sekä luonnontuntemusta edistävää kasvatusta. Luontokasvatusta toteutetaan pääasiassa luonnossa liikkuen.

Selite:

Luontokasvatus sisältää aina ympäristövastuullisuutta tukevia arvoja, joten kaikki luontoon liittyvä tai ulkona tapahtuva opetus ei ole luontokasvatusta.

Lähteet ja lisätietoja: 42, 90, 102

Luonto-opastus

Luonnontuntemusta, luontokokemuksia ja havaintoherkkyyttä painottavaa toimintaa, jossa oppaan tai opastusmateriaalin avulla havainnoidaan ja tulkitaan ympäristöä, sen ilmiöitä ja vuorovaikutussuhteita.

Lähteet ja lisätietoja: 42, 85, 90, 177,

Opastusviestintä

Ympäristökasvatuksellista toimintaa, joka pyrkii vaikuttamaan yksilöiden tietoihin, asenteisiin ja toimintaan tarjoamalla virikkeitä aidon luonnon kokemiseen. Opastusviestintä edistää luonnon ja kulttuuriperinnön tuntemusta, suojeluyönteisyyttä ja toimintaa luonnon hyväksi sekä tekee tunnetuksi luonnonsuojelualueiden luonnonarvoja.

Selite:

Opastusviestintä on Metsähallituksen toteuttamaa ympäristökasvatustoimintaa.

Tulevaisuuskasvatus

Kasvatuksellista toimintaa, jolla pyritään vahvistamaan yksilön ajatteluun, taitoihin ja tekoihin liittyviä valmiuksia, jotka parantavat mahdollisuuksia selviytyä tulevaisuudessa ja kehittää parempaa yhteistä yhteiskuntaa.

Selite:

Tulevaisuuskasvatuksella pyritään vahvistamaan yksilön kykyä visioida haluttua tulevaisuutta irrallaan nykyisyydestä, tarkastella nykytilaa ja pohtia kehityspolkuja visioon pääsemiseksi.

Lähteet ja lisätietoja: 40, 141

Kestävän kulutuksen kasvatus

Ympäristökasvatusta, jonka tavoitteena on lisätä ihmisten tietoisuutta oman kulutuksensa ympäristö-vaikutuksista sekä vaihtoehtoisista kulutus mahdollisuuksista.

Selite:

Kestävän kulutuksen kasvatuksella pyritään luonnonvarojen kestäväan käyttöön sekä ylikansallisen ja yli sukupolvisen oikeudenmukaisuuden toteutumiseen rajallisten resurssien maailmassa.

Lähteet ja lisätietoja: 35, 156

YLEISTASON KÄSITTEITÄ

Kestävä kehitys

”Kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa.”
(Yhteinen tulevaisuutemme 1988, 26.)

”Kestävä kehitys on maailmanlaajuisesti, alueellisesti ja paikallisesti tapahtuvaa jatkuvaa ja ohjattua yhteiskunnallista muutosta, jonka päämääränä on turvata nykyisille ja tuleville sukupolville hyvät elämisen mahdollisuudet. Laajasti määriteltynä kestävä kehitys sisältää kolme toiminnallista ulottuvuutta: ympäristötaloudellisen eli ekologisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen ulottuvuuden.”
(Kestävä kehitys 1995, 6.)

”Avarasti käsitettynä kestävän kehityksen tavoitteet tähtäävät siihen, että ihmiset oppivat elämään sopusoinnussa luonnon ja toistensa kanssa. Kestävää kehitystä koskevassa keskustelussa sen kolmeksi peruselementiksi ovat muotoutumassa ekologinen, taloudellinen sekä sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys -- Kestävän kehityksen perusehtona on biologisen monimuotoisuuden ja ekosysteemien toimivuuden säilyttäminen sekä ihmisen taloudellisen ja aineellisen toiminnan sopeuttaminen pitkällä aikavälillä luonnon kestokykyyn.”
(Hallituksen kestävän kehityksen ohjelma 1998, 8.)

”Kestävä kehitys on paikallisesti, alueellisesti ja maailmanlaajuisesti tapahtuvaa ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti eheyttävää muutosta, jonka tavoitteena on nykyisten ja tulevien sukupolvien todellisten tarpeiden optimaalinen tyydyttäminen ja siinä mielessä hyvä elämä.”
(Åhlberg 2005, 160.)

”Kestävän kehityksen tavoitteena on, että pystyisimme yhdessä huolehtimaan ihmiskunnan fyysisestä, psyykkisestä, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta hyvinvoinnista vähentämättä luonnon monimuotoisuutta ja ylittämättä luonnonjärjestelmien kantokykyä. Kestävällä kehityksellä ymmärretään ajattelua, jossa päätöksiä ja valintoja tehtäessä otetaan samanaikaisesti huomioon niiden ekologiset, taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset seurausvaikutukset.”
(Laininen, Manninen & Tenhunen 2006, 3.)

Lähteet ja lisätietoja: 41, 54, 72, 142, 149,

Ympäristö

Yksilöä ympäröivän fyysisen ja sosiaalisen todellisuuden muodostama kokonaisuus, joka sisältää sekä ympäristön ekologisen että inhimillisen ulottuvuuden. Yksilö on ympäristön aktiivinen toimija ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa sen eri ulottuvuuksien kanssa.

Selite:

Ympäristö voidaan määritellä lukemattomilla tavoilla, mutta ympäristökasvatuksen näkökulmasta on käyttökelpoisinta määritellä ympäristö laajasti. Fyysiseen todellisuuteen kuuluvat sekä luonnon- että rakennetut ympäristöt, kun taas sosiaalinen todellisuus muodostuu ihmisistä, yhteisöistä ja instituutioista. Ympäristön ekologisella ulottuvuudella tarkoitetaan luonnonlakien alaisia tekijöitä ja ilmiöitä. Ympäristön ekologista ulottuvuutta voidaan myös kutsua luonnoksi. Inhimillisellä ympäristöllä tarkoitetaan ympäristön psyykkistä, kulttuurista ja yhteiskunnallista ulottuvuutta.

Lähteet ja lisätietoja: 8, 9, 38, 138, 140

Ympäristöpolitiikka

Yhteiskuntapolitiikan osa, johon kuuluvat erilaisten ympäristöä koskevien yhteiskunnallisten tavoitteiden muotoilu sekä tavoitteiden saavuttamiseksi valitut keinot. Ympäristöpolitiikka on ihmisen ja ympäristön suhteiden järjestämistä sekä yksi ympäristönsuojelun toteutustavoista.

Selite:

Myös yksittäinen yhteisö tai yksilö voi laatia oman ympäristöpolitiikkansa, joka on julkilausuma ympäristönäkökohtiin liittyvistä arvoista, periaatteista, päämääristä, tavoitteista ja toimintatavoista.

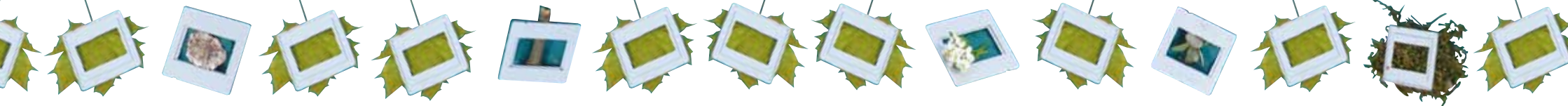
Lähteet ja lisätietoja: 39, 59, 196

Koulutuspolitiikka

Yhteiskuntapolitiikan osa, jossa määritellään koulutukseen liittyvät kehykset ja laajat yleistavoitteet. Koulutuspolitiikassa on kyse edistettävien arvojen valinnasta ja vallan käytöstä mutta myös toimintalinjojen vetämisestä ja keinoista käytännön kasvatus- ja koulutusongelmien ratkaisemiseksi. Koulutuspolitiikka on myös oppimisen edistämispolitiikkaa.

Lähteet ja lisätietoja: 78, 171, 172

Tiedollinen ohjaus, informaatio-ohjaus

Poliittinen ohjauskeino, joka pyrkii edistämään haluttuja tavoitteita sekä vaikuttamaan kohderyhmän asenteisiin ja toimintaan. Informaatio-ohjaus välittää tietoa kasvatuksen ja viestinnän keinoja käyttäen.

Lähteet ja lisätietoja: 39, 51, 59, 95, 194,

Viestintä

Prosessi tai tapahtuma, jossa annetaan merkityksiä, tulkitaan asioiden tilaa ja saatetaan tulkinnat muiden tietoisuuteen sanomia välittävien verkostojen kautta. Viestintä on tiedonvaihtoa ja vuorovaikutusta ja se on riippuvaista sekä teknisistä prosesseista että ihmisten välisistä suhteista.

Lähteet ja lisätietoja: 52, 61, 148

Oppiminen

Jatkuva ja aktiivinen prosessi, johon liittyy tietojen, taitojen ja ymmärtämisen lisääntymistä, arvojen ja harkintakyvyn syvenemistä sekä tietojen ja taitojen soveltamista jokapäiväisessä elämässä. Oppiminen voi olla yksilöllistä tai yhteisöllistä ja itsenäistä tai vuorovaikutteista. Oppiminen on tilannesidonnaista ja riippuu oppijan aiemmista tiedoista ja taidoista.

Lähteet ja lisätietoja: 13, 14, 26, 80, 93, 182, 103

Kasvatus

Tavoitteellista ja vuorovaikutteista toimintaa, jossa pyritään muuttamaan yksilön tietoja, taitoja, arvoja ja toimintatapoja haluttuun suuntaan sekä tukemaan ja ohjaamaan yksilön kokonaispersoonallisuuden kasvua.

Lähteet ja lisätietoja: 26, 167, 59, 77, 78, 79, 80, 105, 138,

Koulutus

Tavoitteellista ja vuorovaikutteista toimintaa, joka tarjoaa tietoja ja taitoja tietystä aihealueesta ja valmentaa yksilöä suoriutumaan tietystä tehtävästä tai roolista. Koulutus on yleensä osa yhteisön laajempaa kehittämistoimintaa ja inhimillisten voimavarojen kehittämistä. Koulutus voi olla yleissivistävää tai ala- ja ammattikohtaista.

Selite:

Käsitettä koulutus voidaan käyttää myös puhuttaessa koulutusjärjestelmästä, joka sisältää esi- ja perusopetuksen sekä lukio-, ammatillisen, korkea-asteen ja aikuiskoulutuksen.

Lähteet ja lisätietoja: 59, 78, 93, 184, 135, 138

Opetus

Järjestelmällinen kasvatuksen keino, jonka tarkoituksena on tukea ja auttaa yksilön kasvua ja oppimista sekä siten kehittää tämän toimintavalmiuksia yhteisössään.

Selite:

Ympäristökasvatuksen näkökulmasta opetuksella pyritään vaikuttamaan ympäristömyönteisten arvojen muodostumiseen sekä tiedollisiin ja taidollisiin valmiuksiin, jotka tukevat kestäväää elämäntapaa ja mahdollistavat aktiivisen toiminnan yksilönä ja yhteisön jäsenenä.

Lähteet ja lisätietoja: 26, 59, 78, 80, 103, 125, 167, 180

Opastus

Yksilön tai ryhmän suullista tai kirjallista perehdyttämistä ja ohjaamista tiettyyn aihepiiriin tietyissä paikoissa.

Lähteet ja lisätietoja: 92, 117

Neuvonta

Tietojen ja taitojen välittämistä yksilöille tai yhteisöille keskustelemalla, kirjallisesti tai konkreettisen ohjauksen avulla. Neuvonta on neuvojen antamista niitä kysyväille.

Valistus

Tietojen antamista, tietoisuuden lisäämistä ja ohjaamista, joka suunnataan yleensä laajalle ihmisjoukolla.

Lähteet ja lisätietoja: 59, 92, 117

TAVOITTEITA

Aktiivinen kansalaisuus

Tietoja, taitoja ja tahtoa ottaa kantaa yhteisiin asioihin ja toimia yhteisen hyvän puolesta. Aktiiviselle kansalaisuudelle on ominaista kriittinen ajattelu, vastuullisuus sekä osallistuminen eri tavoin yhteiskunnan eri tasoilla.

Lähteet ja lisätietoja: 10, 67, 73, 74, 82, 118

Kansalaisvaikuttaminen

Kansalaisten tai heidän yhteisöjensä aktiivista osallistumista ja vaikuttamista yhteiskunnan toimintaan ja päätöksentekoon eri tasoilla ja erilaisilla keinoilla. Kansalaisvaikuttamista edistävät yksilön riittävät tiedot käytössä olevista vaikutusmahdollisuuksista ja -kanavista sekä vaikuttamisen taidot ja halu vaikuttaa.

Selite:

Kansalaisvaikuttamisella on monia muotoja. Kansalaiset voivat toimia yksin tai yhdessä ja vaikuttaa myös arkipäiväisillä teoillaan ja valinnoillaan.

Lähteet ja lisätietoja: 15, 62, 66, 118

Elinikäinen oppiminen

Yksilön koko elämänkaaren jatkuva prosessi, jossa yksilö yksin tai yhdessä yhteisöjensä kanssa hankkii, käsittelee sekä jäsentää uutta tietoa tuottaen uutta osaamista, ymmärrystä ja ajattelutapoja. Elinikäinen oppiminen on inhimillisten voimavarojen jatkuvaa kehittämistä yksilön omilla ehdoilla ja omalla vastuulla.

Lähteet ja lisätietoja: 93, 97, 157

Osallistaminen

Prosessi, jossa yksilöitä tai yhteisöjä tuetaan, kannustetaan tai kehoitetaan osallistumaan toimintaan tai päätöksentekoon. Tarve osallistua on syntynyt muualla kuin osallistujan mielessä.

Lähteet ja lisätietoja: 65, 100

Osallistuminen

Yksilön aktiivista mukana oloa yhteisön toiminnassa. Osallistuminen on aina vapaaehtoista.

Lähteet ja lisätietoja: 65, 67, 100

Osallisuus

Yksilön kokemus omien kykyjen riittävydestä, oman roolin merkityksellisyydestä ja vastuun saamisesta omassa yhteisössä.

Selite:

Osallisuuden kokeminen edistää sitoutumista toimintaan yhteisten asioiden parantamiseksi.

Lähteet ja lisätietoja: 7, 58, 67

Voimaantuminen

Prosessi, jossa yksilö kokee oman roolinsa merkityksellisenä, ja jossa hänen luottamuksensa omiin kykyihinsä kasvaa.

Voimaantumisen kautta yksilön halu toimia lisääntyy.

Lähteet ja lisätietoja: 36, 100

Valtautuminen

Prosessi, jossa voimaantunut yksilö kokee saavansa valtaa ja mahdollisuuksia toimia omassa yhteisössään.

Selite:

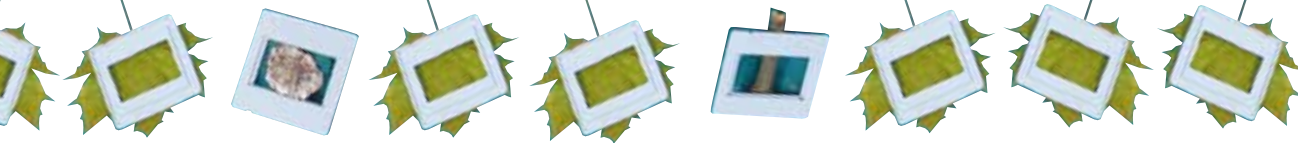
Valtautuminen tuottaa kokemuksen vaikutusvallasta. Valtautuminen edellyttää voimaantumista.

Lähteet ja lisätietoja: 36, 100

Kestävä elämäntapa

Kestävään elämäntapaan sitoutuneet yksilöt noudattavat erilaisissa tehtävissään ja elämänkaarensa kaikissa vaiheissa kestäviä toimintatapoja ottaen huomioon valintojensa ekologisia, taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia vaikutuksia sekä paikallisesti että maailmanlaajuisesti.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 59, 81

Ympäristöherkkyys

Kyky havainnoida ja aistia ympäristöä sekä siinä tapahtuvia muutoksia. Ympäristöherkkyys on yksilön kokemusten ja havaintojen pohjalle rakentuva tunnepitoinen suhde ympäristöön sekä empatiaa ympäristöä kohtaan.

Lähteet ja lisätietoja: 43, 44, 137

Ympäristötietoisuus

Ympäristönäkökohtien tiedostamista ja niiden huomioimista toimintaa koskevia päätöksiä ja valintoja tehtäessä.

Lähteet ja lisätietoja: 11, 64, 101, 147

Ympäristövastuullisuus

Yksilön tai yhteisön pyrkimys toimia ympäristön kannalta parhaalla mahdollisella tavalla oman pätevyyden ja toimintaympäristön tarjoamien mahdollisuuksien mukaan.

Lähteet ja lisätietoja: 11, 15, 43, 66, 67, 100

Ympäristökasvattaja

Toteuttaa käytännön ympäristökasvatustyötä kestävän elämäntavan edistämiseksi sekä ympäristö-tuntemuksen ja -myönteisyyden lisäämiseksi opettaen, kouluttaen ja neuvoen eri-ikäisiä ihmisiä.

Lähteet ja lisätietoja: 12, 193

Luontokoulu

Tiettyä maantieteellistä aluetta palveleva, kestävää elämäntapaa alueellaan edistävä ja tukeva ympäristökasvatuksen kehittämis- ja osaamiskeskus, jonka tarkoituksena on luontokiinnostuksen ja ympäristöherkkyiden herättäminen. Luontokoulu edistää kestävän elämäntavan edellyttämän arvopohjan muodostumista ja ympäristövastuullista toimintaa, lisää oppijoiden ja kasvatustyön ammattilaisten luonnontuntemusta sekä tukee luonnossa tapahtuvaa koulu- ja opetustoimintaa.

Lähteet ja lisätietoja: 2, 86

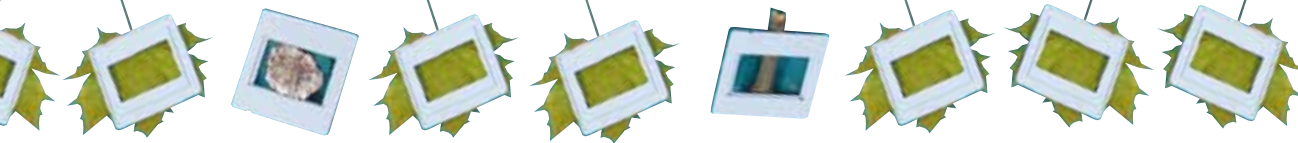
Ympäristökoulu

Tiettyä maantieteellistä aluetta palveleva, kestävää elämäntapaa alueellaan edistävä ja tukeva ympäristökasvatuksen kehittämis- ja osaamiskeskus. Ympäristökoulun tarkoituksena on lisätä tietoisuutta ihmisen toiminnan ympäristövaikutuksista ja jokaisen yksilön mahdollisuuksista vaikuttaa ympäristöönsä ja tulevaisuuteen. Ympäristökoulu edistää kestävän elämäntavan edellyttämän arvopohjan muodostumista ja ympäristövastuullista toimintaa, lisää kasvatusalan toimijoiden ympäristökasvatusosaamista sekä tukee päivähoidon ja oppilaitosten ympäristökasvatukseen liittyvää toimintaa.

Lähteet ja lisätietoja: 2, 86

Ympäristöpainotteinen oppilaitos

Hyväksyttyyn opetussuunnitelmaan perustuvaa opetusta antava oppilaitos, jolla on valtakunnallinen erityistehävä ympäristöpainotteisessa opetuksessa.

Luontokoulun opettaja, luontokouluopettaja

Luontokoulussa työskentelevä ympäristökasvattaja, joka tekee pedagogista työtä lasten ja nuorten sekä kasvattajien kanssa ja edistää sekä kehittää ympäristökasvatusta toiminta-alueellaan.

Ympäristökoulun opettaja, ympäristökouluopettaja

Ympäristökoulussa työskentelevä ympäristökasvattaja, joka tekee pedagogista työtä lasten ja nuorten sekä kasvattajien kanssa ja edistää sekä kehittää ympäristökasvatusta toiminta-alueellaan.

Ympäristöjärjestelmä

Yhteisön ympäristöjohtamisen käytännön työkalu. Ympäristöjärjestelmä tukee järjestelmällistä ja kokonaisvaltaista yhteisön toiminnan ympäristövaikutusten hallintaa sekä ympäristöasioiden jatkuvaa parantamista. Ympäristöjärjestelmä noudattaa yleensä jonkin ulkoisen järjestelmämallin kriteerejä.

Selite:

Ympäristöjärjestelmän kehittämisessä ja ohjauksessa käytetään yleensä ulkoisia malleja, joista tunnetuimpia ovat kansainväliset ISO14000-sarja sekä EMAS. Yhteisö voi hakea ympäristöjärjestelmälleen ympäristösertifikaattia.

Ympäristöjärjestelmä sisältää mm. toiminnan ympäristönäkökohtien ja kehittämistarpeiden tunnistamisen, tavoitteiden ja toimenpiteiden suunnittelun, toiminnan ohjauksen sekä seurannan, arvioinnin ja toiminnan kehittämisen. Ympäristöjärjestelmän osana laaditaan usein ympäristöohjelma.

Lähteet ja lisätietoja: 96, 147, 179, 183, 191

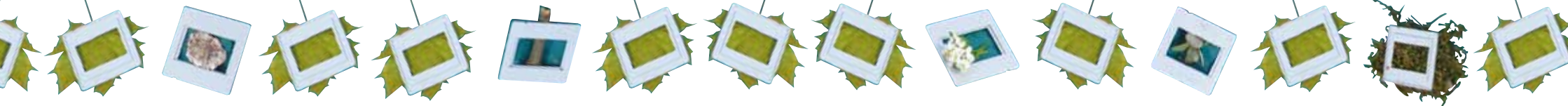
Kestävän kehityksen ohjelma, ympäristöohjelma

Yleiskuvaus yhteisön toiminnan kestävyiden nykytilasta sekä kestävään kehitykseen liittyvistä päämääristä. Ohjelma voi perustua ulkoihin kriteereihin tai toimija voi luoda sen itse. Ohjelmaan sisältyy yksityiskohtainen kestävä kehityksen toimintaohjelma / ympäristötoimintaohjelma tai kestävä kehityksen toimintasuunnitelma / ympäristötoimintasuunnitelma.

Selite:

Kestävän kehityksen ohjelma / ympäristöohjelma on yhteisön itse laatima kuvaus tahtotilasta ja siihen liittyvistä päämääristä kestävä kehityksen eri ulottuvuuksien edistämiseksi. Ohjelmalla on yhteys yhteisön toiminta- ja taloussuunnitelmaan sekä laadunhallintaan.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 72, 75, 81, 89, 147

Kestävän kehityksen toimintaohjelma, ympäristötoimintaohjelma

Kuvaus yhteisön toiminnan kestävään kehitykseen liittyvistä ongelmakohtista, asetettavista tavoitteista, tavoitteiden toteuttamisesta sekä käytettävistä keinoista. Toimintaohjelma sisältää yksityiskohtaisen toimintasuunnitelman.

Selite:

Toimintaohjelma päivitetään vuosittain ja sitä ohjaavat ohjelmatasolla asetetut tavoitteet. Toimintaohjelma ei välttämättä ole erillinen dokumentti, vaan sen sisällöt voidaan myös kirjoittaa suoraan yhteisön kestäväan kehityksen ohjelmaan / ympäristöohjelmaan.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 72, 81, 89

Kestävän kehityksen toimintasuunnitelma, ympäristötoimintasuunnitelma

Konkreettinen kuvaus yhteisön suunnitelluista toimista kestäväan kehityksen edistämiseksi. Toimintasuunnitelma on vuosikohtainen ja sisältää yksityiskohtaiset tiedot toimenpiteistä, mittareista, aikatauluista, vastuhenkilöistä, resursseista sekä seurannasta.

Selite:

Toimintasuunnitelma on tarkoitettu yhteisön sisäiseen käyttöön ja se tukee kestäväan kehityksen toimintaohjelmaa / ympäristötoimintaohjelmaa toteuttavia henkilöitä työssään. Toimintasuunnitelma ei välttämättä ole erillinen dokumentti, vaan sen sisällöt voidaan myös kirjoittaa suoraan yhteisön kestäväan kehityksen toimintasuunnitelmaan / ympäristötoimintasuunnitelmaan.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 72, 81, 89

Ympäristösertifiointi

Menettely, jossa ympäristösertifikaatin myöntävä riippumaton toimielin todentaa ja antaa tunnustuksen siitä, että yhteisön ympäristöjärjestelmän tai ympäristöohjelman mukainen toiminta vastaa ulkoisesti asetettuja kriteerejä. Toiminnan on läpäistävä sertifikaatin myöntäjän hyväksymän ulkoisen arvioijan tekemä auditointi tai muu todentamismenettely.

Selite:

Yhteisön näkökulmasta ympäristösertifiointi on menettely, jossa yhteisö hakee tunnustusta ympäristönäkökohtien huomioimisesta toiminnassaan tiettyjen ulkoisten kriteerien mukaisesti.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 76, 81, 96, 183,

Ympäristösertifikaatti

Riippumattoman toimielimen myöntämä tunnustus siitä, että yhteisön ympäristöjärjestelmän tai ympäristöohjelman mukainen toiminta vastaa ulkoisesti asetettuja kriteerejä.

Lähteet ja lisätietoja: 57, 76, 81, 96, 183

Oppilaitosten ympäristösertifiointi (OKKA-sertifiointi)

Sertifiointijärjestelmä, joka tukee peruskoulujen, lukioiden sekä ammatillisten ja muiden oppilaitosten kestäväan kehityksen ohjelmien rakentamista ja tarjoaa oppilaitokselle mahdollisuuden ulkoiseen arviointiin sekä kestäväan kehityksen työn sertifiointiin. Sertifiointijärjestelmään kuuluvat Koulujen ja oppilaitosten ympäristökriteerit, joissa toimintaa tarkastellaan johtamisen, opetuksen ja ylläpitotoimintojen näkökulmasta, sekä laaja tukimateriaali, valtakunnallinen auditoijaverkosto, neuvontapalvelu ja opettajien täydennyskoulutus.

Selite:

Järjestelmää ylläpitää
Opetus-,
kasvatus- ja
koulutusalojen
säätö
-OKKA-säätö.

**Lähteet ja lisätietoja:
96, 181**

Vihreä lippu

Vihreä lippu on päiväkotien, koulujen ja oppilaitosten kestäväan kehityksen ohjelma.

Ohjelmassa yhdistyvät ympäristökuormituksen vähentäminen, kestäväan kehityksen kasvatus sekä lasten ja nuorten osallisuus. Lapset ja nuoret ovat aktiivisia toimijoita projektien suunnittelussa, toteutuksessa ja tulosten arvioinnissa. Ohjelman kriteerit täyttävä osallistuja saa ohjelman tunnukseksi toimivan vihreän lipun käyttöoikeuden.

Selite:

Vihreä lippu on osa kansainvälistä Eco-Schools -ohjelmaa. Suomessa Vihreä lippu -ohjelmaa ylläpitää Suomen Ympäristökasvatuksen Seura ry.

Lähteet ja lisätietoja: 49, 156, 186

Työryhmät

Asiantuntijoiden ringissä oli 68 alan toimijaa ja asiantuntijaa. Hankkeen alussa asiantuntijoiden ringiin kutsuttiin osallistujiksi kaikkia asiasta kiinnostuneita kentän toimijoita laajan tiedotuksen avulla. Ringille järjestettiin kolme internet-kyselyä. Alla olevassa taulukossa 2 on lueteltu asiantuntijaringin osallistuneiden henkilöiden taustat ja lukumäärät.

KATEGORIA	ESIMERKKI	LUKUMÄÄRÄ
Opetushallinto	opettajat, päiväkodin henkilökunta, luonto –ja ympäristökoulujen henkilökunta, OPH, OPM, yliopistojen henkilökunta ja tutkijat, ammattikoulujen ja ammattikorkeakoulujen henkilökunta lääninhallituksen sivistisosasto, nuorisokeskukset	31
Ympäristöhallinto	YM, alueelliset ympäristökeskukset, metsähallitus	6
Yrity maailma		11
Kansalaisjärjestöt ym.	ympäristöjärjestöt, ympäristökasvatuksen Kansalaisjärjestöt ym. alueelliset yhteistyöverkostot, yhdistykset	11
Yksittäiset henkilöt		9

Taulukko 2. Yhteenvedotaulukko asiantuntijaringin toimijoista.

Hankkeen ohjausryhmä koostui pitkään alalla olleista asiantuntijoista. Ohjausryhmän toimintaan aktiivisesti osallistuivat: Tuovi Kurttio (Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy), Anna-Liisa Kiiskinen (Keski-Suomen ympäristökeskus), Sanna Koskinen (Helsingin yliopisto) Marja-Leena Loukola (OPH), Riitta Nykänen (Metsähallitus), Kaisa Pajanen (Helsingin kaupunki), Maija Venäläinen (Hyvinkään maaseutuopisto). Sähköisesti luonnosehdotuksen eri vaiheita kommentoineet ohjausryhmän jäsenet olivat: Eeva-Maija Bergholm (Suomen Ympäristökasvatuksen Seura ry), Heljä Järnefelt (OPH), Erkki Laininen (OKKA-säätiö), Riitta Pulkkinen (Espoon kaupunki), Päivi Sieppi (Hämeenlinnan koulutoimi), Risto Willamo (Helsingin yliopisto).

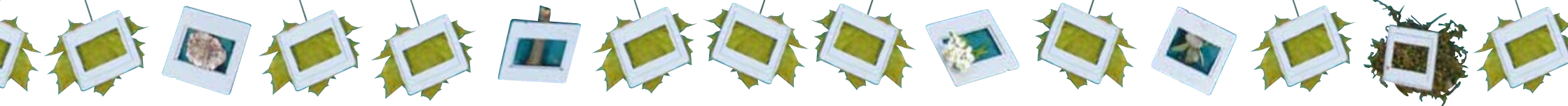
Asiantuntijahaastatteluja tai kommentteja antoivat seuraavat henkilöt: Sanna Koskinen (Helsingin yliopisto), Erkki Laininen (OKKA –säätiö), Aino Lotvonen (Vihreä Lippu), Elina Pilke (metsähallitus), Niina Mykrä (luonto- ja ympäristökoulu yhdistys).

LÄHTEET

Tässä lähdeluettelossa on listattuna luonnosehdotuksen muodostamisessa käytetyt kirjalliset sekä internet-lähteet. Näiden lisäksi määritelmäehdotusten sisältöön ovat vaikuttaneet hankkeen aikana toteutetut asiantuntijahaastattelut ja -kyselyt, keskustelutilaisuus sekä työryhmätyöskentely. Lähdeluettelo sisältää myös dokumentteja, jotka ovat ohjanneet luonnosehdotuksen laatimista vaikuttamatta suoraan yksittäisten määritelmien sisältöön.

Kirjalliset lähteet

1. The Aarhus Convention: An Implementation Guide. UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. 2000. ECE/CEP/72. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/pp/acig.pdf>
2. Aarnio-Linnavuori, E. (toim.). 2005. Luonto- ja ympäristökoulut Suomessa. Esite. Ympäristökasvatuksen yhteistyöhanke. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Saatavissa sähköisenä: <http://www.ymparistokasvatus.fi/sykse/documents/luontokoulu1.pdf>
3. Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21E. 2002. Baltic Series 2/2002. Saatavissa sähköisenä: http://www.baltic21.org/attachments/no22002_education_sector_report.pdf
4. Aikuisten perusopetuksen ja lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: <http://www.oph.fi/ops/aikuisops/>
5. Alueiden komitean lausunto aiheesta "Koulutuksen valistustehtävä kestävä kehityksen edistämiseksi". Euroopan unionin virallinen lehti 2008/C 53/06. Saatavissa sähköisenä: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:053:0029:0039:FI:PDF>
6. An Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21 E. Baltic Series 1/2002. Saatavissa sähköisenä: http://www.baltic21.org/attachments/no1_2002_agenda_for_education_sector.pdf
7. Anttiroiko, A. 2003. Kansalaisosallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa: Bäcklund, P. (toim.). Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki. Ss. 11-32.
8. Aura, S., Horelli, L. & Korpela, K. 1997. Ympäristöpsykologian perusteet. WSOY, Helsinki.
9. Berninger, K., Tapio, P. & Willamo, R. 1996. Ympäristönsuojelun perusteet. Gaudeamus, Helsinki.
10. Cantell, H. 2006a. Aktiivinen kansalaisuus – nuoret ympäristövaikuttajina. Teoksessa: Ojanperä, T. (toim.). Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen. Helsingin yliopisto. Viikin normaalikoulun julkaisuja 2. Ss. 43–59.

11. Cantell, H. 2006b. From Environmental Awareness to Responsibility: Challenges and Possibilities. Teoksessa: Tani, S. (toim.). Sustainable Development through Education: Proceedings of the International Conference on Environmental Education. University of Helsinki, Department of Applied Sciences of Education. Research Report 268/2006.

12. Cantell, H (toim.). 2004. Ympäristökasvatuksen käsikirja. PS-kustannus, Jyväskylä.

13. Cantell, H. 2001. Oppimis- ja opettamiskäsitteet maantieteen opetuksen ja aineenopettajakoulutuksen kehittämisen lähtökohtana. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 228.

14. Cantell, H. & Koskinen, S. 2004. Ympäristökasvatuksen tavoitteita ja sisältöjä. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). Ympäristökasvatuksen käsikirja. PS-kustannus, Jyväskylä. Ss. 60-79.

15. Cantell, H. & Larna, R. 2006. Ympäristövastuullisuus nuorten sanoissa ja teoissa. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A1:2006.

16. Capacity-building, education and public awareness, science and transfer of environmentally sound technology. Report of the Secretary-General. Addendum. Education, Public Awareness and Training. (Chapter 36 of Agenda 21). 1998. Commission on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/1998/6/Add.2.

Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd6.htm

17. Commission on Sustainable Development. 1999. Report on the seventh session (1 May and 27 July 1998, and 19–30 April 1999). Economic and Social Council. Official Records, 1999. Supplement No.9. United Nations. E/1999/29-E/CN.17/1999/20. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd7.htm

18. Commission on Sustainable Development. 1998. Report on the Sixth Session (22 December 1997 and 20 April – 1 May 1998). Economic and Social Council. Official Records, 1998. Supplement No.9. United Nations. E/CN.17/1998/20-E/1998/29. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd6.htm

19. Commission on Sustainable Development. 1996. Report on the Fourth Session (18 April - 3 May 1996). Economic and Social Council. Official Records, 1996. Supplement No.8. United Nations. E/CN.17/1996/38. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd4.htm

20. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. UNESCO. Saatavissa sähköisenä: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

21. Dobson, A. & Bell, D. 2006. Environmental Citizenship.

22. Draft UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. Addendum. 2004. United Nations Economic and Social Council. CEP/AC.13/2004/8/Add.1. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/documents/2004/cep/ac.13/cep.ac.13.2004.8.add.1.e.pdf>

23. Draft UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. Addendum. Explanatory notes. 2004. United Nations Economic and Social Council. CEP/AC.13/2004/8/Add.2. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/documents/2004/cep/ac.13/cep.ac.13.2004.8.add.2.e.pdf>

24. Education and public awareness for sustainable development. 2001. Report of the Secretary-General. Commission on Sustainable Development Acting as the

Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/2001/PC/7. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd10.htm

25. Elinikäinen oppiminen yliopistoissa -työryhmän muistio. 2005. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:38. Saatavissa sähköisenä: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2005/liitteet/opm_267_tr38.pdf?lang=fi

26. Engeström, Y. 1982. Perustietoa opetuksesta. Valtiovarainministeriö, Helsinki.

27. Enkenberg, J., Väisänen P. & Savolainen, E. (toim.). 2000. Opettajatiedon kipinöitä. Kirjoituksia pedagogiikasta. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. Saatavissa sähköisenä: <http://sokl.joensuu.fi/verkkojulkaisut/kipinat/>

28. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2000. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: <http://www.opi.fi/ops/esiopetus/esiops.pdf>

29. Essential Readings on Environmental Education. 1998. The Center for Instruction, Staff Development and Evaluation.

30. Euroopan parlamentin ja neuvoston suositus elinikäisen oppimisen avaintaidoista. 2006. 2006/962/EY. Saatavissa sähköisenä:

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/fi/oj/2006/l_394/l_39420061230fi00100018.pdf

31. Euroopan Unionin uudistettu kestävä kehityksen strategia. 2006. Euroopan Unionin neuvosto 10917/06. Saatavissa sähköisenä: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/fi/06/st10/st10917.fi06.pdf>

32. Fien, J. & Tillbury, D. 2002. The Global Challenge of Sustainability. Teoksessa: Tillbury, D., Stevenson, R.B., Fien, J. & Schreuder, D. (toim.). Education and Sustainability. Responding to the Global Challenge. Commission on Education and Communication (CEC), IUCN, The World Conservation Union. Ss. 1-13.

33. Framework for the UNDESD International Implementation Scheme. 2006. Unesco ED/DESD/2006/PI/1. Saatavissa sähköisenä: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001486/148650e.pdf>

34. Gonzàles-Gaudio, É. 2006. Environmental Education: a Field in Tension or in Transition? Environmental Education Research 12:3-4.

35. Gonzàles-Gaudio, É. 1999. Environmental Education and Sustainable Consumption: The Case of Mexico. Canadian Journal of Environmental Education 4: 176-192.

36. Gretschel, Anu. 2002. Kunta nuorten osallisuusympäristönä. Nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisp rojektin laadunarvioinnin keinoin. Studies in sport, physical education and health 85. Jyväskylän yliopisto.

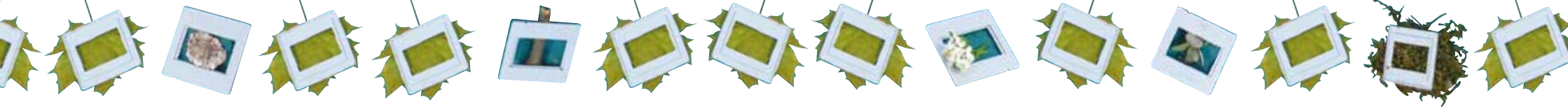
37. Haga Declaration. 2000. Saatavissa sähköisenä: <http://www.baltic21.org/?a,219>

38. Haila, Y. & Jokinen, P. (toim.). 2001. Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. Vastapaino, Tampere.

39. Hakala, H. & Välimäki, J. 2003. Ympäristön tila ja suojelu Suomessa. Gaudeamus, Helsinki.

40. Halinen, I. & Järvinen, R. (toim.). 2007. Tulevaisuuskasvatus – passi tulevaisuuteen. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: <http://www.edu.fi/julkaisut/nettulevaisuuskasvatus2007.pdf>

41. Hallituksen kestävä kehityksen ohjelma. Valtioneuvoston periaatepäätös

ekologisen kestävyuden edistämisestä. 1998. Ympäristöministeriö, Helsinki.

42. Heikkinen, E. 2003. Luonto-opastus. Metsähallituksen osuus ympäristökasvatuksesta. Teoksessa: Lovén, L. Ympäristökasvatus. Environmental Education. Seminaari Kolin kansallispuistossa 18.-19.4.2002. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 887.

43. Hungerford, H. & Volk, T. 1990. Changing learner behaviour through environmental education. *The Journal of Environmental Education* 21(3).

44. Hyvän ympäristökasvatuksen avaintekijöitä. Sähköinen dokumentti: <http://trinity.siteadmin.fi/File.aspx?id=397011&ext=doc&routing=334685&webid=334687&name=3>

45. Implementation of the work programme on education, public awareness and training. 2000. Report of the Secretary-General. Commission on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/2000/8. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd8.htm

46. Implementation of the international working programme on education, public awareness and training. 1999. Report of the Secretary-General. Commission on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/1999/11. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd7.htm

47. Jickling, B. 2004. Why I Don't Want My Children Educated for Sustainable Development. Teoksessa: Scott, W. & Gough, S. (toim.). *Key Issues in Sustainable Development and Learning. A Critical Review*. Ss. 133-137.

48. Johannesburg Plan of Implementation. 2005. UN Department of Economic and Social Affairs. Division for Sustainable Development. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIToc.htm

49. Joensuu, M. 2004. Vihreä lippu liehumaan! – Päiväkotien ja koulujen ympäristöohjelma. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). *Ympäristökasvatuksen käsikirja*. Ss.146-152.

50. Jokinen, E. & Luoma-Keturi, N. 2005. Koulutuksesta välineitä yksilön työuran pidentämiseen. Koulutuksen ajallisten vaikutusten tarkastelu. Työelämän tutkimuskeskus. Tampereen yliopisto. Saatavissa sähköisenä: http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/06_julkaisut/10_muut/koulutuksesta_valineita_valirap.pdf

51. Jokinen, P. 2001. Ympäristöhallinto poliittisena toimijana. Teoksessa: Haila, Y. & Jokinen, P. (toim.). *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*. Vastapaino, Tampere.

52. Juholin, E. 2001. Communicare! Viestintä strategiasta käytäntöön. *Inforviestintä*, Helsinki.

53. Kajanto, A. (toim.). 1992. *Ympäristökasvatus*.

54. Kestävä kehitys. Lähivuosien toimenpiteitä Suomessa ja Suomen kansainvälisessä yhteistyössä. 1995. Suomen kestävän kehityksen toimikunta, Helsinki.

55. Kestävä kehitys. Pohjolan uusi suunta. Tarkistettu strategia tavoitteineen ja toimenpiteineen vuosiksi 2005-2008. 2004. ANP2004:783. Pohjoismaiden ministerineuvosto. Saatavissa sähköisenä:

<http://www.norden.org/pub/ovrigt/baeredygtig/fi/ANP2004783.pdf>

56. Kestävän kehityksen edistäminen koulutuksessa. Baltic 21E -ohjelman toimeenpano sekä kansallinen strategia YK:n kestävää kehitystä edistävän

koulutuksen vuosikymmentä (2005-2014) varten. 2006. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2006:6. Saatavissa sähköisenä: www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2006/liitteet/opm_9_tr06.pdf?lang=fi

57. Kestävää kehitystä edistävän kasvatuksen ja koulutuksen strategia ja sen toimeenpanosuunnitelma vuosille 2006-2014. 2006. Kestävän kehityksen toimikunnan koulutusjaosto. Suomen kestävän kehityksen toimikunta, Helsinki. Saatavissa sähköisenä: www.edu.fi/teemat/keke/keke_strategia.pdf

58. Kiilakoski, T. 2007. Johdanto: Lapset ja nuoret kuntalaisina. Teoksessa: Gretschel, A. & Kiilakoski, T. (toim.): *Lasten ja nuorten kunta*. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 77.

59. Kiiskinen, A.-L. 2001. Ympäristöhallinto vastuullisen elämäntavan edistäjänä. *Jyväskylän studies in education, psychology and social research* 187.

60. Kiiskinen A.-L. & Karjalainen, J. 2006. Kasvata, ennaltaehkäise, valvo, korjaa. Alueellisen ympäristökasvatustyöryhmän kehittämissuunnitelma. Suomen ympäristö 47/2006. Saatavissa sähköisenä: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=57020&lan=fi>

61. Kivikuru, U. & Kumelius, R. (toim.). 1998. *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*. WSOY, Helsinki.

62. Kohti aktiivista kansalaisuutta. Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportti. 2005. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:14. Saatavissa sähköisenä: <http://www.om.fi/1146558416804>

63. Kohti kestäviä valintoja. Kansallisesti ja globaalisti kestävä Suomi. Kansallinen kestävä kehityksen strategia. 2006. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2006. Saatavissa sähköisenä: www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=53983&lan=fi

64. Konttinen, A. 1998. Ympäristö tietoisuudessa ja toiminnassa. Teoksessa: Koskinen, K. (toim.). *Sosiologisia karttalehtiä*. Ss. 277-290. Vastapaino, Tampere.

65. Koskiahho, B. 2002. Onko osallisuus vahvaa demokratiaa? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa: Bäcklund, P. & Häkli, J. & Schulman, H. (toim.). *Osalliset ja osaajat*.

66. Koskinen, S. 2007. Lähiympäristöön vaikuttavaa ympäristökasvatusta. Teoksessa: Gretschel, A. & Kiilakoski, T. (toim.). *Lasten ja nuorten kunta*. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 77.

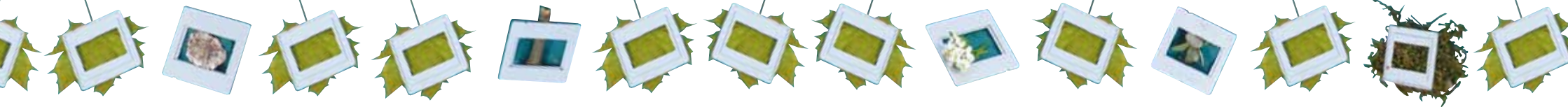
67. Koskinen, S. & Horelli, L. 2006. Ympäristövastuullinen kansalaisuus kouluopetuksessa. *Nuorisotutkimus* 3/2006.

68. Koulutus ja tutkimus 2003-2008. Kehittämissuunnitelma. 2004. Opetusministeriön julkaisuja 2004:6. Saatavissa sähköisenä: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2004/liitteet/opm_190_opm06.pdf?lang=fi

69. Kuosa, T., Kohl, J., Salonen, S. & Tapio, P. 2006. Kestävän kehityksen torille 2020. Esiselvitys ympäristöalan koulutustarpeesta. Suomen ympäristö 822. Saatavissa sähköisenä: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=179390&lan=fi&clan=fi>

70. Käpylä, M. & Wahlström, R. (toim.). 1997. *Vihreä ihminen. Ympäristökasvatuksen menetelmäopas 2*. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen oppimateriaaleja 25.

71. Lahti, L.K. 2000. Ympäristökasvatuksen sekä ympäristö- ja luonnontiedon merkityseroista. Teoksessa: Enkenberg, J., Väisänen P. & Savolainen, E. (toim.). *Opettajatiedon kipinöitä. Kirjoituksia pedagogiikasta*. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajakoulutuslaitos. Saatavissa sähköisenä: <http://sokl.joensuu.fi>

fi/verkkojulkaisut/kipinat/LeenaKL.htm

72. Laininen, E., Manninen, L. & Tenhunen, R. 2006. Näkökulmia kestäväään kehitykseen oppilaitoksissa. OKKA-säätiö. Saatavissa sähköisenä: http://www.koulujaymparisto.fi/nakokulmia_kekeen.pdf

73. Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2004. Mitä tarkoitetaan aktiivisella kansalaisuudella? Sähköinen dokumentti: http://www.kansalaisfoorumi.fi/sivu.php?artikkeli_id=284

74. Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2003. Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvaminen suomalaisten elämäkertojen valossa. Aikuiskasvatus 2:122-132.

75. Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämissuunnitelma 2007-2011. 2007. Pääministeri Matti Vanhasen II hallitus. Opetusministeriön julkaisuja 2007:41. Saatavissa sähköisenä: www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2007/liitteet/opm41.pdf?lang=fi

76. Laukkanen, T. 2005. Ympäristötietous. Saatavissa sähköisenä: <http://koti.welho.com/tlaukka1/YMPSPANASTO.pdf>

77. Lehtinen, E. & Kuusinen, J. 2001. Kasvatuspsykologia. WSOY, Helsinki.

78. Lehtisalo, L. & Raivola, R. 1999. Koulutus ja koulutuspolitiikka 2000-luvulle. WSOY, Helsinki.

79. Leino, A.-L. & Leino, J. 1998. Kasvatustieteen perusteet. Uudistettu painos. Kirjayhtymä, Helsinki.

80. Leino, A.-L. & Leino, J. 1997. Opettaminen ammattina. Kirjayhtymä, Helsinki.

81. Loukola, M.-L. 2007. Kestävän elämäntavan oppiminen. Kestävä kehitys opetuksen, arkikäytäntöihin ja toimintakulttuuriin. Käsikirja kouluille ja oppilaitoksille. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: www.edu.fi/julkaisut/Kestava_elamantapa.pdf

82. Loukola, M.-L. 2005. Osallistuva kansalaisuus ja kestävä kehitys. Teoksessa: Houtsonen, L. & Åhlberg, M. (toim.). Kestävän kehityksen edistäminen oppilaitoksissa. Opetushallitus, Helsinki.

83. Lovén, L. (toim.) 2003. Ympäristökasvatus. Environmental Education. Seminaari Kolin kansallispuistossa 18.-19.4.2002. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 887.

84. Lundgren, K. & Näätsaari, H. 2006. Kohti kestäväää ammatillista koulutusta. Suomen ympäristöopisto SYKLI. Opetushallitus.

85. Luonto-opastuksen periaatteet. 2000. Metsähallitus.

86. Luonto- ja ympäristökoulut palveluksessasi. Sähköinen dokumentti: <http://www.luontokoulut.fi/>

87. Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: www.edu.fi/julkaisut/maaraykset/ops/lops_uusi.pdf

88. Maankäyttö- ja rakennuslaki 1 §. Saatavissa sähköisenä: [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=maank%5C%A4y%5C%B6-%20ja%20rakennuslaki)

[19990132?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=maank%5C%A4y%5C%B6-%20ja%20rakennuslaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=maank%5C%A4y%5C%B6-%20ja%20rakennuslaki)

89. Manninen, L. & Verkka, K. 2004. Suunnittelu ja arviointi ympäristökasvatuksessa. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). Ympäristökasvatuksen käsikirja. PS-kustannus, Jyväskylä. Ss. 82-112.

90. Nordström, H. 2004. Ympäristökasvatuksen toimintamalleja. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). Ympäristökasvatuksen käsikirja. Ss.116-142.

91. Nuorisolaki 7 §. Saatavissa sähköisenä: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060072?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=nuorisolaki>

92. Nykysuomen sanakirja 3. S-Ö. 1979. Suomalaisen kirjallisuuden seura. WSOY, Helsinki.

93. Näkökulmia elinikäiseen oppimiseen. 1997. Opetusministeriö. Elinikäisen oppimisen komitean mietinnön (1997:14) liite.

94. Ojanen & Rikkinen (toim.).1995. Opettaja ympäristökasvattajana.

95. Onks tietoo? Valtion informaatio-ohjaus kuntien hyvinvointitehtävissä. 2006. Valtiovarainministeriö. Hallinnon kehittämisosasto. Tutkimukset ja selvitykset 3/2006. Saatavissa sähköisenä: http://www.vu.fi/vm/fi/03_tiedotteet_ja_puheet/01_tiedotteet/20060308Hyvaein/100663.pdf

96. Opas oppilaitosten ympäristösertifiointiin. 2004. Hyvinkään-Riihimäen aikuiskoulutuskeskus, Opetusalan ammattijärjestä OAJ, Opetus-, kasvatus ja koulutusalojen säätiö OKKA-säätiö. Saatavissa sähköisenä: www.koulujaymparisto.fi/strategiat.htm

97. Oppimisen ilo. Kansallinen elinikäisen oppimisen strategia. 1997. Opetusministeriö. Komiteamietintö 1997:14.

98. Overall progress achieved since the United Nations Conference on Environment and Development. Report of the Secretary-General. Addendum. Promoting Education, Public Awareness and Training (Chapter 36 of Agenda 21). 1997. Commission on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/1997/2/Add.26. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd5.htm

99. Palmer, J.A. 1998. Environmental Education in the 21st century. Theory, practice, progress and promise. Routledge, London.

100. Paloniemi, R. & Koskinen, S. 2005. Ympäristövastuullinen osallistuminen oppimisprosessina. Terra 117: 1.

101. Partanen-Hertell, M., Harju-Autti, P., Kreft-Burman, K. & Pemberton, D. 1999. Raising environmental awareness in the Baltic Sea area. Suomen ympäristö 327.

102. Parviainen, J. 2003. Luonnon oppisalit. Teoksessa: Lovén, L. Ympäristökasvatus. Environmental Education. Seminaari Kolin kansallispuistossa 18.-19.4.2002. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 887.

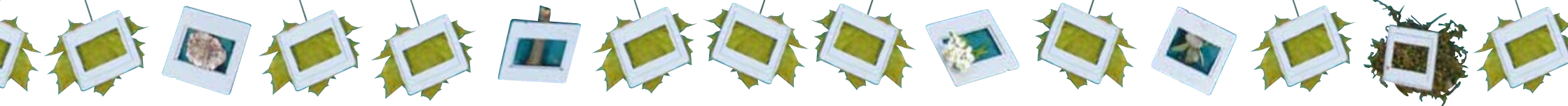
103. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Opetushallitus. Saatavissa sähköisenä: www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

104. Perusopetuslaki. Saatavissa sähköisenä: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=laki%20perusopetuksen%20j%5C%A4rjest%5C%A4misest%5C%A4>

105. Pikkarainen, E. 2004. Merkityksen ongelma kasvatustieteessä. Lähtökohtia pedagogisen toiminnan perusrakenteen semioottiseen analyysiin. Väitöskirja. Kasvatustieteiden tiedekunta. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö. Oulun yliopisto. 236 s. Saatavissa sähköisenä: <http://herkules.oulu.fi/isbn9514273214/isbn9514273214.pdf>

106. Promoting education, public awareness and training. Report of the Secretary-General. Addendum. 1996. Commission on Sustainable Development. United Nations. Economic and Social Council. E/CN.17/1996/14. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_csd4.htm

107. Promotion of a Global Partnership for the UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014. The International Implementation Scheme for the Decade in brief. 2006. Saatavissa sähköisenä: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001473/147361e.pdf>

108. Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma. 2007. Valtioneuvoston kanslia. Saatavissa sähköisenä: www.vn.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/hallitusohjelma-painoversio-040507.pdf

109. Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. 1974. Saatavissa sähköisenä: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

110. Report by the Director-general on the United Nations Decade of Education for Sustainable Development: International Implementation Scheme and UNESCO'S Contribution to the Implementation of the Decade. Draft International Implementation Scheme for the United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014). 2005. UNESCO Executive Board, 172 EX/11. Saatavissa sähköisenä: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001403/140372e.pdf>

111. Report of the World Summit on Sustainable Development. 2002. United Nations. Saatavissa sähköisenä: <http://www.un.org/jsummit/html/documents/documents.html>

112. Rio Declaration on Environment and Development. 1992. United Nations General Assembly A/CONF.151/26. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/docs_unced.htm

113. Rohweder, L. & Virtanen, A. (toim.). Kohti kestävää kehitystä. Pedagoginen lähestymistapa. 2008. Opetusministeriön julkaisuja 2008:3. Saatavissa sähköisenä: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm03.pdf?lang=fi>

114. Rosenberg, T. 1993. Pienestä pitäen. Ympäristökasvatus ja päivähoiton ekologinen arki. RAK ja Suomen luonnonsuojeluliitto.

115. Sauvé, L. 2004. Sustainable Development in Education: Consensus as an Ethical Issue. Teoksessa: Scott, W. & Gough, S. (toim.). Key Issues in Sustainable Development and Learning. A Critical Review. Ss. 145-147.

116. Stevenson, R.B. 2006. Tensions and Transitions in Policy Discourse: Recontextualizing a Decontextualized EE/ESD Debate. Environmental Education Research 12: 3-4.

117. Suomen kielen perussanakirja. Kolmas osa. S-Ö. 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55.

118. Suutarinen, S. (toim.). 2006. Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste. PS-kustannus, Jyväskylä.

119. Tani, S. 2008. Kestävä kehitys edistävän koulutuksen teoriataustaa. Teoksessa: Rohweder, L. & Virtanen, A. (toim.). Kohti kestävä kehitystä. Pedagoginen lähestymistapa. Opetusministeriön julkaisuja 2008:3. Saatavissa sähköisenä: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm03.pdf?lang=fi>

120. Tani, S. 2006. Multiple Meanings but Limited Visions: the Concept of the Environment in Environmental Education. Teoksessa: Tani, S. (toim.). Sustainable Development through Education. Proceedings of the International Conference on Environmental Education. University of Helsinki, Department of Applied Sciences of Education. Research Report 268. Ss. 3-13.

121. Tani, S., Cantell, H., Koskinen, S., Nordström, H. & Wolff, L-A. 2007. Kokonaisvaltaisuuden haaste – näkökulmia ympäristökasvatukseen kulttuuriseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen. Kasvatus 3/2007.

122. The Tbilisi Declaration. 1978. Connect. UNESO-UNEP Environmental Education Newsletter. Vol. III, No. 1. January 1978. Saatavissa sähköisenä:

<http://education.massey.ac.nz/massey/depart/education/online/environmental-education/about-environmental-education/the-tbilisi-declaration.cfm>

123. Tillbury, D., Stevenson, R.B., Fien, J., Schreuder, D. (toim.) 2002. Education and Sustainability. Responding to the Global Challenge. Commission on Education and Communication (CEC), IUCN, The World Conservation Union.

124. Tynjälä, P. 2002. Oppiminen tiedon rakentamisena. Konstruktivistisen oppimiskäsityksen perusteita. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

125. Törmä, S. 1996. Kasvun mahdollisuus. Acta universitatis Tampereensis, ser. A vol. 496.

126. UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. (Aarhus Convention). 1998. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf>

127. UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. United Nations Economic and Social Council CEP/AC.13/2005/3/Rev.1. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/documents/2005/cep/ac.13/2005.3.rev.1.e.pdf>

128. UNEP Strategy for Environmental Education and Training. A Strategy and Action Planning for the Decade 2005-2014. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unep.org/training/about/strategy.asp>

129. United Nations Decade of Education for Sustainable Development. 2002. Resolution adopted by the General Assembly 57/254. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/education/edu_decisions.htm

130. United Nations Decade of Education for Sustainable Development. 2004. Resolution Adopted by the General Assembly 59/237. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/education/edu_decisions.htm

131. United Nations Decade of Education for Sustainable Development. 2003. Resolution Adopted by the General Assembly 58/219. Saatavissa sähköisenä: http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/education/edu_decisions.htm

132. United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014): International Implementation Scheme. 2005. UNESCO, ED/DESD/2005/PI/01. Saatavissa sähköisenä: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001486/148654e.pdf>

133. Viisi vuotta kohti kestävä kehitys Itämeren alueella. Baltic 21: n seurantaraportti Itämeren alueen pääministereille. 2004. Baltic 21 Series no.1/2004. Saatavissa sähköisenä: http://www.baltic21.org/attachments/baltic21_series_no_1_2004_finnish.doc

134. Vilnius Framework for the Implementation of the UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. 2005. United Nations Economic and Social Council. CEP/AC.13/2005/4/Rev.1. Saatavissa sähköisenä: <http://www.unece.org/env/documents/2005/cep/ac.13/cep.ac.13.2005.4.rev.1.e.pdf>

135. Virtanen, A. & Rohweder, L. 2008. Kestävä kehitys opetussuunnitelmassa. Teoksessa: Rohweder, L. & Virtanen, A. (toim.). Kohti kestävä kehitystä. Pedagoginen lähestymistapa. Opetusministeriön julkaisuja 2008:3. Ss. 44-52. Saatavissa sähköisenä: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm03.pdf?lang=fi>

136. Vähemmästä enemmän ja paremmin. Kestävän kulutuksen ja tuotannon toimikunnan (KULTU) ehdotus kansalliseksi ohjelmaksi 2005. Ympäristöministeriö & kauppa- ja teollisuusministeriö, Helsinki. Saatavissa sähköisenä: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=36844&lan=fi>

137. Wahlström, R. 1997. Ympäristöherkkyys ympäristökasvatuksen näkökulmasta. Teoksessa: Käpylä, M. & Wahlström, R. (toim.). Vihreä ihminen. Ympäristökasvatuksen menetelmäopas 2. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen oppimateriaaleja 25.

138. Willamo, R. 2005. Kokonaisvaltainen lähestymistapa ympäristönsuojeluteeessä. Sisällön moniulotteisuus ympäristönsuojelijan haasteena. Environmental Fennica 23. Saatavissa sähköisenä: <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-2527-1>

139. Wolff, L-A. 2006. Education for Sustainable Development Needs a Critical Approach. Teoksessa: Tani, S. (toim.). Sustainable Development through Education. Proceedings of the International Conference on Environmental Education. University of Helsinki, Department of Applied Sciences of Education. Research Report 268. Ss. 29-46.

140. Wolff, L-A. 2004 a. Ympäristökasvatusta ja kestävä kehitys: 1960-luvulta nykypäivään. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). Ympäristökasvatusta käsikirja. Ss.18-29.

141. Wolff, L-A. 2004 b. Tulevaisuuteen tähtäävä kasvatusta. Teoksessa: Cantell, H. (toim.). Ympäristökasvatusta käsikirja. Ss. 209-214.

142. Yhteinen tulevaisuutemme. 1988. Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti. Valtion painatuskeskus. Ulkoasiainministeriö, Ympäristöministeriö. Saatavissa sähköisenä (englanniksi): <http://www.un.org/esa/sustdev/publications/publications.htm>

143. YK:n Ympäristö- ja Kehityskonferenssi, Rio de Janeiro 3.-14.6.1992. 1992. Ympäristöministeriö & Ulkoasiainministeriö.

144. Ympäristö 2010: Tulevaisuutemme valinta. Kuudes ympäristöä koskeva Euroopan Unionin toimintaohjelma. 2001. Euroopan komissio. Saatavissa sähköisenä: http://ec.europa.eu/environment/newprg/pdf/6eapbooklet_fi.pdf

145. Ympäristökasvatusta. Sähköinen dokumentti: <http://www.hel.fi/ympk> à Ympäristökasvatusta

146. Ympäristötietoisuus. Sähköinen dokumentti: <http://www.hameenlinna.fi/yosasto/ympytiet.htm>

147. Ympäristösanasto. 1998. Ympäristöalan keskeiset käsitteet ja termit. Tekniikan Sanastokeskus ry.

148. Åberg, L. 2000. Viestinnän johtaminen. Infoviestintä, Helsinki.

149. Åhlberg, M. 2005. Eheyttävän ympäristökasvatusta teoriasta (1997-2004) kestävästä kehitystä edistävän kasvatusta teoriaan (2005-2014). Teoksessa: Kestävän kehityksen edistäminen oppilaitoksissa. Houtsonen, L. & Åhlberg, M. (toim.). Opetushallitus, Helsinki.

150. Åhlberg, M. 2003. Tutkimus ympäristökasvatusta, leirikoulutoiminnan ja kestävästä kehitystä edistävän kasvatusta laadun varmistajana ja kehittäjänä. Teoksessa: Lovén, L. Ympäristökasvatusta. Environmental Education. Seminaari Kolin kansallispuistossa 18.-19.4. 2002. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 887.

151. Åhlberg, M. 2000. Opettajat parempaa tulevaisuutta rakentamassa. Teoksessa: Enkenberg, J., Väisänen P. & Savolainen, E. (toim.). Opettajatiedon kipinöitä. Kirjoituksia pedagogiikasta. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. Saatavissa sähköisenä: <http://sokl.joensuu.fi/verkkojulkaisut/kipinat/MauriA.htm>

152. Åhlberg, M. 1998. Education for sustainability, Good Environment and Good Life. Teoksessa: Åhlberg, M. & Filho, W. (toim.). Environmental Education for Sustainability: Good Environment, Good Life.

INTERNET LÄHTEET

153. Aalborg +10 - Kohti kestävästä tulevaisuutta. <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=21552&lan=fi>

154. Agenda 21. Programme of Action for Sustainable Development. United Nations Department of Economic and Social Affairs. Division for Sustainable Development. <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm>

155. The Club of Rome Declaration. <http://www.clubofrome.org/archive/declaration.php>

156. Consumer education. Sähköinen dokumentti: http://www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/theme_b/uncofrm_b.htm

156. Eco-Schools. <http://www.eco-schools.org/>

157. Elinikäinen oppiminen a. <http://www.fng.fi/fng/rootnew/fi/kehys/teema04/materiaalit/elinikainen.pdf>

158. Elinikäinen oppiminen b. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/ikaohjelma1998-2002/oppiminen/elikopp.htm>

159. Fiksu tuottaa vähemmän jätettä. <http://www.fiksu.net>

160. Halme, M. 2004. Ujo ympäristöviestintä. Hukattu kilpailuetu? <http://www.wwf.fi/wwf/uploads/pdf/MinnaHalmeGOsem04.pdf>

161. Huttunen, J. 2007. Teoreettis-käsitteellinen näkökulma kasvatukseen. <http://moniviestin.jyu.fi/ohjelmat/erillis/avoin/kasvatustiede/ktkp101-johdatus-kasvatustieteisiin/suora/2007-09-26.3309330031>

162. Hyvän ympäristökasvatusta avaintekijöitä. <http://trinity.siteadmin.fi/File.aspx?id=397011&ext=doc&routing=334685&wbid=334687&name=3>

163. IUCN. The World Conservation Union. <http://www.iucn.org/>

164. Johannesburg Declaration on Sustainable Development. From Our Origins to the Future. Political Declaration. World Summit on Sustainable Development. http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm

165. Järjestötoiminnan tietopalvelu. http://www.kansalaisfoorumi.fi/sivu.php?artikkeli_id=14

166. Kansalaisfoorumi.net. Kansalais- ja järjestötoiminnan verkkolehti. <http://www.kansalaisfoorumi.net/>

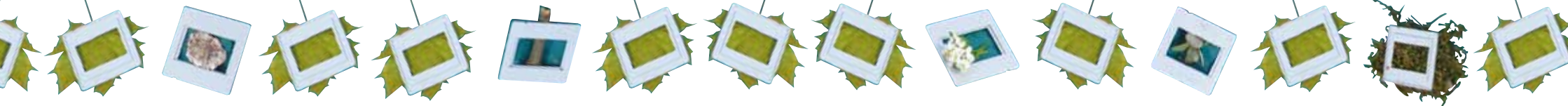
167. Kasvatusta ja kasvatustieteet. <http://www.mm.helsinki.fi/users/niskanen/kotu/tiedekasv.htm>

168. Kestävä kehitys. http://www.ykliitto.fi/kouluttaa/perustiedot_yksta

169. Kestävä kehitys: elämäntapa ja rakenteet. <http://www.edu.fi/TEEMAT/KEKE/tietoisuus/elamant.html>

170. Koulutus ja tutkimus vuosina 2007-2012. Kehittämissuunnitelma.

<http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2007/12/kesu.html?lang=fi>

171. Koulutuspolitiikan linjauksia. <http://www.oph.fi/page.asp?path=1,438,4171,4187>

172. Koulutuspolitiikka/?lang=fi <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus>

173. Kulttuuri ja kestävä kehitys. http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuripolitiikka/linjaukset_ohjelmat_ja_hankkeet/kulttuuri_ja_kestavae_kehitys/index.html

174. Kuopion yliopiston elinikäisen oppimisen kehittämisohjelma 2007-2010. http://www.uku.fi/hallinto/suunn/julkaisut/elinikaisen_oppimisen_kehittamisohjelma_2007-2010.pdf

175. Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2004. Mitä tarkoitetaan aktiivisella kansalaisuudella? http://www.kansalaisfoorumi.fi/sivu.php?artikkeli_id=284

176. Luonto- ja ympäristökoulut palveluksessasi. <http://www.luontokoulut.fi/>

177. Luonto-opastus. http://www.sll.fi/jasensivut/yhdistysnetti/paikallistoiminta/luonto_opastus

178. Marrakech Task Force. Education for Sustainable Consumption. http://www.uneptie.org/pc/sustain/resources/MTF/MTF_on_Education_for_SC.pdf

179. Mikä on ympäristöjärjestelmä? <http://www.edu.fi/teemat/keke/ops/selitys1.html>

180. Opetustoimen ympäristökäsikirja. 2006. Jyväskylän kaupungin ympäristöhallintajärjestelmä. Jyväskylän kaupunki. http://www.ksymparistokasvatus.fi/uploads/files/Jyvaskylan_opetustoimen_ymparistokasikirja.doc

181. Oppilaitosten ympäristösertifiointi. <http://www.koulujymparisto.fi>

182. Oppiminen/Osaaminen - näkökulmana aikuisväestö ja taidemuseo. <http://www.fng.fi/fng/rootnew/fi/kehys/teema04/materiaalit/oppiminen.pdf>

183. SFS. <http://www.sfs.fi/>

184. Suomen koulutusjärjestelmä. <http://www.oph.fi/SubPage.asp?path=1,438,4171>

185. Tiedon voimalla kestävään ihmiskunnan kehitykseen. Rooman Klubin ensimmäisen raportin "Kasvun rajat" kolmantenakymmenentenä vuosipäivänä. Rooman Klubin julkilausuma YK:n kestävä kehityksen huippukokoukselle 26.8-4.9.2002. <http://www.roomanklubi.fi>

186. Vihreä lippu. <http://www.vihrealippu.fi>

187. What is EE about? <http://www.nzsee.org.nz/whatisee.htm>

188. Wikipedia. <http://www.wikipedia.org>

189. Ympäristö- ja luonnontieto. <http://www.edu.fi/SubPage.asp?path=498,1329,1516>

190. Ympäristö ja luonto. http://www.suomi.fi/suomifi/suomi/aiheet/ymparisto_ja_luonto/index.html

191. Ympäristöjärjestelmät ja johtaminen. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=265702&lan=FI>

192. Ympäristökasvatus. <http://www.hel.fi/ymk/à/Ympäristökasvatus>

193. Ympäristökasvattaja. <http://www.ammattinetti.fi/à/Ammatit/à/Ympäristöala/à/Ympäristöala/à/Ympäristökasvattaja>

194. Ympäristökasvatus- ja viestintätutkimuksen toimintastrategia 6.3.2002. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=255838&lan=fi&clan=fi#a0>

195. Ympäristönsuojelu. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=88&lan=fi>

196. Ympäristöpolitiikka. <http://www.travelcon.fi/ymparistotietous.php?osa=politiikka>

197. Ympäristötietoisuus. <http://www.hameenlinna.fi/yosasto/ymptiet.htm>

198. Ympäristötietoisuus ja -kasvatus. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=202168&lan=fi>

199. Ympäristövalistus ja -tiedotus. <http://www.rautalampi.fi/ymptieto/12.htm>

200. Ympäristöviestintä. <http://lipas.uwasa.fi/termino/WasaTerm/ymparistojohtaminen/ympristviestint.html>

